

תנ"ך

הרב איתן שנדורפי

לעיי

אמור' ד' ישעיה מרדכי ז"ל
שחינכנו לאהבת התורה

"ספר הברית" ו"דם הברית" - מהם ומה משמעותם?

בסוף פרשת משפטים (שמות כ"ד, ג-ח) נאמר:
ג. "ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים, ויען כל העם קול אחד ויאמרו: כל הדברים אשר דבר ה' נעשה.
ד. ויכתב משה את כל דברי ה', וישכם בבקר ויבן מזבה תחת ההר, ושתים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל.
ה. וישלה את נערי בני ישראל ויעלו עלת, ויזבחו זבתים שלמים לה' פרים.
ו. ויקח משה חצי הדם וישם באגנת, וחצי הדם זרק על המזבה.
ז. ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם, ויאמרו: כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע.
ח. ויקח משה את הדם ויזרק על העם, ויאמר: הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם על כל הדברים האלה".
על פסוקים אלו יש לשאול מספר שאלות:
מהו "ספר הברית" - מה בדיוק היה כתוב בו, ומדוע נכתב בו דווקא דברים אלו?
מהי משמעות "דם הברית"?
בהסבר דברים אלו נחלקו המפרשים.

א. מהו "ספר הברית"?

1. שיטת רש"י

רש"י בפסוק ד כתב: "ויכתוב משה - מבראשית ועד מתן תורה, וכתב מצוות שנצטוו במרה"¹.
כן כתב רש"י גם בפסוק ז: "ספר הברית - מבראשית ועד מתן תורה, ומצוות שנצטוו במרה".

1. א. עיי' ב"ביאורים לפירוש רש"י על התורה" (לרמ"מ שניאורסאהן, ניו יורק תשנ"ג) ששאל מדוע האריך רש"י בלשונו וכתב: "ויכתב משה - מבראשית ועד מתן תורה, וכתב מצוות שנצטוו במרה"? מדוע הוסיף רש"י את המילה "ויכתב", ולא כתב רק "ומצוות שנצטוו במרה"? וענה: "מבראשית ועד מתן תורה כתב משה בסגנון ובצורה כתורה שלפנינו... ואילו 'מצוות שנצטוו במרה'... כתב תוכן וענין מצוות אלו... ונמצא שהיו שני סוגי וגדרי כתיבה".

2. שיטת הראב"ע והרמב"ן

הסבר אחר כתב הראב"ע בפסוק ד: "ויכתוב משה - אחר שספר להם כל דברי השם, המצוות והמשפטים, כתבם, וזהו ספר הברית": כלומר שספר הברית הוא המצוות שבסוף פרשת יתרו ובפרשת משפטים. גם הרמב"ן (בפסוק א) כתב: "וכבר היטיב לראות ר' אברהם שפירש הענין כסדרו, ואמר כי עד הנה ספר הברית... והנה משה כתב ביום ההוא בספר כל מה שנצטווה, חקים ומשפטים ותורות".

3. שיטת החזקוני

הסבר שלישי כתב החזקוני (בפסוק ז'): "ויקח ספר הברית - אין מוקדם ומאוחר בתורה, הם התוכחות, כדאיתא במכילתא: ר' ישמעאל אומר: בתחלת העניין מה הוא אומר: 'ושבתה הארץ שבת לה' (ויקרא כה, ב), שמטים ויובלות, ברכות וקללות. בסוף העניין מה הוא אומר: 'אלה החקים והמשפטים והתורות' (שם כו, מו). אמרו: מקבלין אנו עלינו. כיון שראה שקבלו עליהם, נטל את הדם וזרק על העם, שנאמר: 'ויקח משה את הדם ויזרוק על העם' (פסוק ח), אמר להם: הרי אתם תפוסים, קשורים ועגובים, מחר בואו וקבלו עליכם כל המצוות".

4. מחלוקת התנאים במכילתא

במכילתא בפרשת יתרו (מסכת דבחדש פרשה ג) נאמר: "ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם" - אבל לא שיענו פהיבן קרא באזניהם.
 רבי יוסי ברבי אסי אומר: בתחלת בראשית ועד כאן.
 רבי אבהו: פצוות שנצטווה אדם הראשון, ופצוות שנצטוו בני נח, ופצוות שנצטוו בפצרים ובפרה, ושאר כל הפצוות בלן.
 רבי ישמעאל אומר: בתחלת העניין עה הוא אומר: 'ושבתה הארץ שבת לה', שש שנים תזרע שדך וגו' (ויקרא כ"ה, ב-ג), שפטים ויובלות, ברכות וקללות, בסוף העניין עה הוא אומר: 'אלה החקים והמשפטים והתורות' (שם כ"ו, מו). אבהו: פקבלין אנו עלינו. כיון שראה שקבלו עליהם נטל הדם וזרק על העם, שנאמר: 'ויקח משה את הדם ויזרוק על העם' (שפוט כ"ד, ח), אער להם: הרי אתם תפוסים, פחר בואו וקבלו עליכם הפצוות כולן". כמו שציין החזקוני, שיטתו היא שיטת רבי ישמעאל.

ב. עיין עוד ב"הכתב והקבלה" שמות כ"ד, ה: "יקרא ספר בראשית יספר הברית, שבו הוזכרו כל הבריות. ברית נח ממי המטיל, י"ג בריות מילה, וברית שכרת עם אברהם יצחק ויעקב". ועיין שם בהמשך דבריו שהביא ממדרש חזית (שיר השירים רבה פרשה א על הפסוק "הביאני המלך חדרוני" (אות כט במהדורה עם פירוש "עץ יוסף")): "ויגד לכם את בריתו - זה ספר בראשית, שהוא תחילת בריתו של עולם, ועיין שם במהרז"ו שגם כן קישר בין המדרש שם לדברי המכילתא כאן.

כמו כן נראה ששיטת רש"י היא שיטת רבי יוסי ברבי אסי בצירוף [חלק מ]שיטת רבי.

אבל יש לשאול: מדוע בחר החזקוני לאמץ דווקא את שיטת רבי ישמעאל? ומדוע בחר רש"י לאמץ דווקא את שיטת רבי יוסי ברבי אסי בצירוף שיטת רבי?

ומדוע בחרו הראב"ע והרמב"ן בשיטה חדשה החולקת על כל התנאים? לפני שנענה על שאלות אלו יש לעיין יותר בשיטת הראב"ע והרמב"ן.

5. בירור שיטת הראב"ע והרמב"ן

הראב"ע בפרשת בהר (ויקרא כה, א) כתב: "בהר סיני - אין מוקדם ומאוחר בתורה, וזו הפרשה קודם 'ויקרא' וכל הפרשיות שהם אחריו, כי הדבור בהר סיני, ועתה כרת הברית הכתובה בפרשת 'זאלה המשפטים', והזכירה במקום הזה לחבר תנאי הארץ. וכאשר אמר על העריות כי בעבורם תקיא הארץ אותם, כן אמר בפרשת 'אם בחקתי על שבתות הארץ, והזכיר בתחילה פירוש השבתות". מדברי הראב"ע כאן נראה שהוא מסביר שספר הברית הכתוב בסוף פרשת משפטים הוא פרשיות בהר-בחקתי, כשיטת החזקוני ור' ישמעאל, ובניגוד למה שכתב הוא עצמו בפרשת משפטים:

תשובה לדבר נמצאת בדברי הרמב"ן (שם): "וענין הפרשה הזאת שנכתב בכאן, אמר ר' אברהם כי זאת הברית הכתובה בפרשת 'זאלה המשפטים' (שמות כד, ז), וכשקבלו על נפשם 'נעשה ונשמע' אז נכתבה הברית, ואמר להם כל הפרשה הזאת. והזכירה במקום הזה, לחבר תנאי הארץ, כי כאשר אמר על העריות כי בעבורם תקיא אותם הארץ (לעיל יח, כח), כן אמר בפרשת אם בחקותי על שבתות הארץ (להלן כו, לד), והוצרך תחילה להזכיר השבתות".

נראה מדברי הרמב"ן שאף על פי שהברית הכתובה בפרשיות בהר-בחקתי נאמרה במעמד הר סיני, מכל מקום היא לא נכתבה בספר הברית, אלא רק נאמרה בעל פה. לפי זה יוצא שהראב"ע מסכים במקצת לדברי החזקוני ור' ישמעאל שמעמד כריתת הברית התייחס לפרשיות בהר-בחקתי, אלא שהוא סובר שפרשיות אלו לא נכתבו בספר הברית, אלא רק נאמרו באותו מעמד.

ב. מה שורש המחלוקת בין המפרשים?

על השאלה מה שורש המחלוקת בין המפרשים יש לענות משני צדדים: מהצד הפרשני ומהצד המהותי.

1. שורש המחלוקת מהצד הפרשני

מהצד הפרשני רש"י הסביר שפרשה זו (פסוקים א-יא) קדמה למתן תורה, כפי שכתב רש"י בפסוק א, וכפי שנתבאר בהרחבה במאמרנו "נעשה ונשמע" וירצוננו לראות את מלכנו"², וממילא הוא לא יכל להסביר שספר הברית הוא פרשת משפטים. לעומתו, הראב"ע והרמב"ן למדו שהפסוקים כסדרם, ולכן מצד הפשט ספר הברית הוא מה שנוכתב בסמוך. גם רש"י וגם הראב"ע והרמב"ן לא רצו לפרש שספר הברית הוא מה שכתוב בפרשיות בהר-בחקתי, כיון שהעדיכו לפרש שספר הברית הוא מה שכתוב בסמוך.

מדוע פירש החזקוני שספר הברית הוא מה שנאמר בפרשיות "בהר בחוקתי"? נראה שהחזקוני העדיף לומר שספר הברית הוא הברכות והקללות, כפי שמופיע בסוף הברכות והקללות שבפרשת כי תבוא: "אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה לכתר את בני ישראל בארץ מואב, מלבד הברית אשר כרת אתם בחרב" (דברים כ"ח, טט). מה שם, בערבות מואב, הברית היא הברכות והקללות, אף כאן, בחורב, הוא הר סיני, הברית היא הברכות והקללות. אך מה עומד מאחורי הדעות השונות? מהו העיקרון שלפיו נקבע מה נכתב בספר הברית? על מנת לענות על שאלה זו יש לבדוק מה המאפיין של כל אחת מהשיטות.

2. שורש המחלוקת מהצד המהותי

ספר בראשית עוסק בעיקר בסיפור מעשי האבות וההבטחות שהם קיבלו מה' על נצחיות עם ישראל ועל שייכותה של ארץ ישראל לעם ישראל, ואחר כך בסיפור מעשי השבטים שגרמו לירידת בני ישראל למצרים, כמו שנאמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים³, וכן במעשי הרשעים שנעשו. פרשת משפטים עוסקת בעיקר במצוות.

פרשיות בהר-בחקותי עוסקות בעיקר במצוות השמיטה והיובל ובתיאור השכר שיגיע לבני ישראל אם ישמרו את המצוות, והעונש שיגיע להם אם לא ישמרו אותן. לפי זה נראה להסביר את שורש המחלוקת בין המפרשים על פי מה שכתב הרס"ג בספרו "אמונות ודעות" (ג, ו): "כל ספרי הנביאים וספרי החכמים מכל העמים, עם כל ריבויים, הרי הם כוללים שלושה יסודות:

2. ספר "מרחבים" ז' [יו"ל ע"י "מרחבים", מרכז תורני ליהדות וחינוך ירושלים, תשס"ז] עמ' 223-245.

3. עיין במאמרי "כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים" בספרי "הדר העולם" [הוצאת ספריית בית אל, ירושלים, תשנ"ח ולפני כן נדפס ב"שמעתי" 123-124], בעיקר בפרק ו.

הראשון במעלה: ציווי ואזהרה, והם ענין אחד. השני: גמול ועונש, והם פרים והשלישי: סיפור מי שעשה טוב בארץ והצליח, ומי שהשחית בה ואבד. כי ההדרכה השלמה לא תהא אלא בשלושת אלה. למשל אני אומר: דומה למי שנכנס אצל חולה שיש לו חום, ונתברר לו כי סיבת מחלתו היא התגברות הדם. אם אמר לו: 'אל תאכל בשר ואל תשתה יין' הרי זה הדריכו, ואינה הדרכה גמורה. ואם הוסיף ואמר: 'כדי שלא יארע לך עילפון' הרי זה הוסיף בהדרכתו, ועדיין אינה שלמה, עד שיאמר לו: 'כמו שאירע לפלוני'. וכאשר עשה כן כבר השלים הדרכתו".

שלושת היסודות שכתב הרס"ג הם שלוש השיטות של המפרשים בהסבר ספר הברית!

שיטת הראב"ע והרמב"ן היא שבספר הברית היו כתובים הציווי והאזהרה, שהם היסוד הראשון במעלה, כדברי רס"ג.

שיטת החזקוני היא שבספר הברית היו כתובות גם המצוות שבפרשיות בהר-בחקותי וגם הגמול והעונש, כיסוד הראשון והשני ברס"ג.

שיטת רש"י היא שבספר הברית היו כתובות גם המצוות שבפרשת בא המצוות שנצטוו במרה, גם ההתראות שהתרה משה את פרעה, וכן בהרחבה על מי שעשה טוב והצליח, ומי שהשחית ואבד!⁴ כיסוד הראשון, השני והשלישי שברס"ג!

עוד ניתן לומר בהסבר שיטת רש"י על פי מה שהיה רגיל לומר מו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק וצ"ל שחז"ל תיקנו לומר בברכת התורה קודם: "אשר בחר בנו מכל העמים", ורק אחר כך: "ונתן לנו את תורתו" כדי להדגיש שהבחירה בעם ישראל קודמת לנתנת התורה.

וכן אמר מו"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא וצ"ל שלפני עשרת הדברות נאמר לבני ישראל: "והייתם לי סגלה מכל העמים", "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש" (וי"ט, ה-ו), כדי להדגיש שקודם: "אשר בחר בנו מכל העמים", ורק אחר כך: "ונתן לנו את תורתו".⁵ על פי זה יש לומר שלכן ציוה ה' את משה לכתוב ולקרוא את ספר בראשית, שהוא ספר הבחירה בעם ישראל לפני אמירת עשרת הדברות שהם שורש כל התורה (רש"י שמות כ"ד, יב).

4. עיין במירוש "זה יחמנני" למכילתא כאן.

5. ספר "אמרי שפר" למרן הגר"א שפירא [ליקטו וערכו הרבנים בנימין רקובר ויצחק דדון, ירושלים תשס"ח] עמי קכב.

ג. מה משמעות "דם הברית"?

מה משמעות "דם הברית"? גם בדבר זה נחלקו המפרשים:

1. הסבר החזקוני ומפרשים נוספים

כתב החזקוני (בפסוק ח): "הנה דם הברית - שנחלק לשני חצאין, שכן דרך כורתי ברית, שנאמר: 'העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו' (ירמיהו ל"ד, יח). ומה שלא כרת ברית בין בתרי בהמה כמו שמצינו גבי אברהם אבינו, היינו טעמא להודיעם שיפרע מהם דם אם לא יקיימו תנאם, וכן הוא אומר: 'זהבאתי עליכם חרב נוקמת נקם בריתי' (ויקרא כ"ו, כה)".

כעין זה כתב גם רבנו בחיי (שם) בשם רבנו חננאל: "ולמה כרת הקב"ה עמהם ברית בדם? רמז להם: אם אתם מקיימים את התורה - מוטב, ואם לאו - הריני מתיר דמכם לכרת ולמיתה. זה כתב רבינו חננאל ז"ל".

כעין זה כתב גם הראב"ע (שם) בשם הגאון: "ויזרק על העם - ...והגאון אמר כי זה רמז שדמכם מותר כדם הזה אם לא תשמרו הברית, וזה דרך דרש". יסוד הפירוש הזה כבר נמצא במדרש רבה (ויקרא פרשה ו', ה): "אמר ר' יצחק: מלך כשהוא משיביע את לגיונותיו, אינו משיביען אלא בסייף, כלומר: שכל העובר על התנאים הללו יהא הסייף הזה עובר על צוארו, כך: זיקח משה חצי הדם' (שמות כ"ד, ו)".

כשמתבוננים היטב רואים שהחזקוני בהסבירו את משמעות "דם הברית" המשיך את שיטתו בהסבר משמעות "ספר הברית", שכן "ספר הברית" לשיטתו הוא השכר והעונש, וגם דם הברית מבטא את האיום של העונש, והחזקוני אף הביא פסוק מפרשת בחקותי שלשיטתו היה כתוב בספר הברית: יש לציין שהחזקוני הסביר שדם הברית בהר סיני משמעותו איום, בניגוד לכריתת בהמה שהיתה בברית בין הבתרים, אבל החזקוני לא הסביר את משמעות ביתור הבהמה.

לעומתו כתב רש"י שמשמעות ביתור הבהמה היא איום על מי שיפר את הברית! כך כתב רש"י בספר ירמיהו (ל"ד, יח): "העגל אשר כרתו לשנים - כנחזרו וככשום כרתו כרית למרוד במקום, וכרתו העגל לשנים ועברו בין בתריו למרוד בו, וכיא היתה ברית חזקה וגמורה, לאמר: 'ככה יכתר ויחלק העובר עליה'⁶."

6. כעין זה כתב גם רבנו בחיי (בראשית ט"ו, יח): "והברית הוא שעומדין בין בתרי הבהמה, וכענין שכתוב: 'העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו' (ירמיה ל"ד, יח), והברית הזאת היתה כעין חרם, והוא קיום השבועה שנשבעו כבד, כמו שאמר: 'יהי מנתו כבהמה זו מי שיעבר על השבועה, ועל כן תרגם אונקלוס 'ברית': יקיימא, שהוא קיום השבועה שנשבעו תחלה. וזהו שאמר אבימלך ליצחק: 'תהי נא אלה בנינו, בינינו ובניך, וכרתה ברית עמדי' (בראשית כ"ו, כח), הזכיר השבועה תחלה ואחר כך הברית. וברית שהוא כזה אינו נופל בשכינה ח"ו, אבל הכוונה בברית הזאת כאשר תהיה אצל השם יתברך, כי כשם שאי אפשר שיהיו בתרים חוזרים לכמות שהיו, כך אי אפשר שתתבטל מתנתו יתברך".

לפי זה נראה שרש"י לא יפרש כחזקוני את "דם הברית" בהר סיני, ויש להבין כיצד הוא יפרש אותו. אך לפני כן יש להבין כיצד יסביר החזקוני את משמעות ביתור הכהמה בברית בין הבתרים?

אפשר שהחזקוני יסביר כמו שכתב ספר העיקרים (ד', מה): "הטעם לפועל הזה בכריתת ברית הוא שכריתת הברית הוא קשר קיים בין שני אנשים כורתי ברית, לקשר ולדבק האהבה ביניהם, עד שיהיו שניהם כאילו הם גוף אחד, וישמור כל אחד את חברו כשמירתו את עצמו. לפיכך היו כורתים בעל חיים לשנים ועוברים בין הבתרים, לאות כי כמו ששני הבתרים ההם היו גוף אחד... והיה כל חלק מרגיש בצער חברו... ולא הפריד בין שני אלו החלקים רק המוות, כן שני האנשים כורתי הברית יהיו כגוף אחד בהיותם בחיים ולא יפריד ביניהם רק המוות...".

אבל הסבר זה, ש"לא יפריד ביניהם רק המוות" שייך רק בין שני בני אדם, ולא שייך כמובן ביחס לקב"ה, ולכן המשיך ספר העיקרים וכתב ביחס לברית בין הבתרים: "וכריתת הברית עמו [עם אברהם אבינו בברית בין הבתרים] - שיהיה עמו בצרה ויצטער בצערו, כמו שהגוף האחד יצטער כולו בצער אבר אחד ממנו, על דרך שאמרו רבותינו (מגילה כט, ע"א) שהשכינה מצטערת בצערם של ישראל, שנאמר: 'עמו אנכי בצרה' (תהלים צ"א, טו), וזה כדרך שהאוהב מצטער לצרת אוהבו שנכנס עמו בברית". כיצד יסביר רש"י את "דם הברית" בהר סיני?

2. הסבר רבנו בחיי בשם רש"י

ברש"י שלפנינו לא נמצא הסבר למשמעות "דם הברית", אבל רבנו בחיי כתב (שמות כ"ד, ז): "ויקח משה את הדם ויזרוק על העם - הזה הדם עליהם כדי שיכנסו בברית עם הקב"ה בדם, ואותו כתם הדם שעל בגדיהם קרא הכתוב 'עדי', לפי שהיה עדי להם וכבוד גדול, והיה להם עדות ואות שנכנסו בבריתו של הקב"ה, ועל כן כשחטאו בעגל ועברו על הברית אמר להם: 'הורד עדיך מעליך' (שמות ל"ג, ה), כלומר שיסירו מעליהם אותם הבגדים שהיו עדי להם, וזהו שאמר: 'ויתנצלו בני ישראל את עדיהם' (שם, ו), אותם הבגדים שנזרק עליהם דם הברית, שהיה עדות ואות בין הקב"ה וביניהם... וכן פירש רש"י: היה מזה על בגדיהם מן הדם, והיה הענין להחשיבם, כענין שכתוב באהרן: 'יהזית על אהרן ועל בגדיו ועל בניו ועל בגדי בניו' (שם כ"ט, כא)". לפי זה נראה שגם רש"י בהסבירו את משמעות "דם הברית" המשיך את שיטתו בהסבר משמעות "ספר הברית", שכן "ספר הברית" לשיטתו הוא חומש בראשית, שבו מסופר על מעלת אבותינו ובחירת ה' בהם וכריתת הברית עמם⁷, וגם דם הברית מבטא את מעלת של ישראל וכריתת הברית עמם!

7. עיין במאמרי הנ"ל בהערה 3, וכן במאמרים "ברית בין הבתרים ומשמעותה לדורות" ו"ברית המילה - ברית של אהבה וברית הארץ" בספרי הנ"ל, וכן במאמר "האם כרת ה' ברית עם כל אחד מהאבות?" ב"שמעתין" 174.

3. הסבר הראב"ע

הסבר אחר כתב הראב"ע (שם): "ויזרק על העם - כמו ויז על אהרן ועל בגדיו (ויקרא ח', ל), ובו היתה קדושתו". אפשר להסביר שגם הראב"ע בהסבירו את משמעות "דם הברית" המשיך את שיטתו בהסבר משמעות "ספר הברית", שכן "ספר הברית" לשיטתו הוא המצוות, והמצוות מקדשות את ישראל, כמו שאמרו חז"ל במכילתא בפרשת משפטים (מסכת דכספא פרשה כ'): "ואנשי קדש תהיון לי - אסי בן יהודה אומר: כשהמקום מחדש מצוה על ישראל הוא מוסיף להם קדושה". וכן אמרו חז"ל בספרי (שלה קטו): "והייתם קדושים לאלקיכם - זו קדושת כל המצוות". וכמו שתיקנו חז"ל בברכת המצוות: "אשר קדשנו במצוותיו", וגם דם הברית קידש את ישראל⁸.

4. הסבר הרמב"ן

הסבר אחר כתב הרמב"ן (בפסוק א'): "ואז זרק עליהם חצי הדם (פסוק ח), כי זאת אות הברית לבא השניים בחלקים שוים". מה כוונת הרמב"ן במלים אלו? את דברי הרמב"ן ניתן להבין בשתי אפשרויות:

א. הסבר הספורנו והמלבי"ם

האפשרות הראשונה פשוטה, והיא שחצי הדם הנזרק על כל אחד מהצדדים הבאים בברית מבטא את ההתחייבות של כל אחד משני הצדדים לקיים את חלקו בברית. כך נראה מדברי הספורנו (בפסוק ו'): "וחצי הדם זרק על המזבח - עשה את המזבח כשליח הא-ל יתברך לכבוד הברית, ובכן קיבל חצי הדם, וחציו האחר נזרק על העם הנכנסים עמו לברית". כעין זה כתב גם המלבי"ם (שם): "ונכנסו לברית כדרך כורתי ברית על ידי הדם שנחצה, והיה חציו להי שיכנס אל חיוב הברית מצדו, וחציו על העם להכניסם בחיוב הברית מצדם". לפי זה מתאימים דברי הרמב"ן הללו להסברו ב"ספר הברית": "ספר הברית" הוא המצוות, ו"דם הברית" בא לבטא את התחייבות בני ישראל במצוות. לפי זה עולה שכל אחד מהמפרשים הסביר את משמעות "דם הברית" לשיטתו בהסבר משמעות "ספר הברית":

אבל ב"דם הברית" הסביר הרמב"ן שיש גם את התחייבותו של ה' אלינו, ולא רק את התחייבותנו כלפי ה'. על מה התחייב כביכול ה'?

כתב הרמב"ן בספר דברים (כ"ח, ט): "ויקמץ ה' לו לעם קדוש כאשר נשבע לך - יקרא שבעה הברית אשר כרת עמהם בהר סיני על כל הדברים האלו, כי שם נאמר: 'ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש' (שמות י"ט, ו)... וכן אמר: 'למען הקים אותך היום לו לעם, והוא יהיה לך לאלקים, כאשר דבר לך, וכאשר נשבע לאבותיך, לאברהם ליצחק וליעקב' (להלן כ"ט, יב), כי לכולם בא בברית".

8. עיין עוד ברמב"ם בספר המצוות כשרש הרביעי.

כלומר שהי התחייב להיות לנו לאלקים דהיינו להשגיח עלינו באופן מיוחד. כן כתב הרמב"ן גם בבראשית (ט"ו, יח): "וכאשר ציוהו על המילה... הוסיף: 'והייתי להם לאלקים' (שם), שהוא בכבודו ינהיג אותם, ולא יהיו בממשלת כוכב ומזל, או שר משרי מעלה".

כך כתב גם רש"י בדברים (כ"ט, יב): "והוא יהיה לך לאלקים - לפי שדבר לך ושבע לאטיתך שלא להחליף את זרעם כאומה אחרת, לכך הוא אוסר אתכם בשבעות הללו שלא תקטוהו, אחר שהוא חיוני וכול להבדל מכם".

כעין זה אמרו חז"ל גם במדרש רבה (ויקרא פרשה ו', ה): "אפר ר' יוחנן: קופרעסאות [הבטחה - עתנות כהונה] נתנו ביניהם: שאינו כופר בהן והם אינם כופרים בו.

ובי ברכיה זר' חייא בשם ר' יוסי בר חנינא: הוא נשבע להן והן נשבעו לו, הוא נשבע להן: 'ואשבע לך ואבא בנרית אתך נאם ה' אלקים' (יחזקאל ט"ז, ח), והן נשבעין לו להקב"ה, שנאמר: 'לעבדך בנרית ה' אלקיך ונאלתו' (דברים כ"ט, יא). ופנן שאין אלה אלא שבעות? ר' נחמיה זרב נחמן דיפ' בשם ר' יעקב דקסרין: פן הדא: 'והשביע הכהן את האשה בשבעות האלה' (במדבר ה', כא)?"

ב. הסבר המדרש והאחרונים

ניתן לומר שכוונת הרמב"ן עמוקה יותר, והחלקים השונים באים לבטא לא רק את ההתחייבות של כל אחד מהצדדים, אלא גם את הקשר והאהבה שישנה בין שני הצדדים:

כך נאמר במדרש רבה (ויקרא פרשה ו', ה): "וישם באגנת - רב הונא בשם ר' אבין: 'באגנת' כתב - לא זה גדול פזה, ולא זה גדול פזה, אפר פשה לפני הקדוש ברוך הוא: פה נעשה בחלקך? אפר לו: זרוק על העם, ופה נעשה בחלקם? אפר לו: זרוק על גבי העזבה: 'זחצי הדם זרק על העזבה' (שם)". בדברי המדרש ישנו חידוש גדול: ההבנה הפשוטה בזריקת הדם היתה כמו שכתב הספורנו: "עשה את המזבח כשליח הא-ל יתברך לכבוד הברית, ובכן קיבל חצי הדם, וחציו האחר נזרק על העם הנכנסים עמו לברית", ואילו המדרש אומר שהחצי של הי נזרק על העם, והחצי של העם נזרק על המזבח: דהיינו שהדם של הי כביכול נמצא עלינו, והדם שלנו נמצא כביכול אצל הי!

9. עיין גם בד"ק ביחזקאל ט"ז, ח: "ואבא בנרית אתך - בהר סיני: יונה דם הברית אשר כרת הי עמכם על כל הדברים האלה: ותהיי לי - לעם, כמו שאמר: היום הזה נהיית לעם להי אלקי".

הסבר זה דומה למה שכתב המהר"ם חאגיז בספר "אלה המצוות" (מצות ב) לגבי מצוות המילה: "הרי זה כמשל שני אוהבים חשוקים, שלרוב אהבתם עושים רושם קיים באש, או שותים מדם שמקוים מאחד מאבריהם, למזכרת חשק הכרתת ברית האהבה הנכרת ביניהם, כך להבדיל הוא ענין המילה, דרצה הקב"ה לזכות בה את ישראל". כמובן שישראל קדושים אינם שותים דם, וכמובן שהקב"ה אינו טף ואין לו דמות הנוף, ואין לו דם, ואינו אוכל ואינו שותה, אבל בברית זו חצי הדם שהיה של בני ישראל ניתן כביכול לה', ונורק על המזבח, ואילו חצי הדם שהיה כביכול של הי ניתן לבני ישראל, ונורק על בגדיהם. כעין זה כתב גם "הכתב והקבלה" (בראשית ט"ו, יח): "הגר"א כתב (בפירושו לספר יצירה פ"א) ענין ברית הוא אדם שיש לו אוהב כנפשו, ורוצה שלא יפרוש ממנו, אבל אי אפשר להיות אצלו, נותן לו דבר שכל מגמתו ותשוקתו אליו, והם נקשרים על ידי הדבר ההוא. אף על פי שנוטל ממנו הדבר, מכל מקום כל מחשבתו שם, והוא לשון ברית, והוא הבטחה שעל ידי הדבר ודאי לא יתפרד ממנו, וזהו ענין לשון כריתה, שכורת ממנו [הדבר] הדבק לו ונותן לו, וכן הוא הקשת שהוא דבר מאצילותו יתברך... וכן התורה והמילה הם דברים אמצעיים בין הבורא יתברך ובין ישראל, וכל זה לפי שאין יכולת להשיג בעצמותו יתברך. וכן היו צריכים ישראל במשכן ובמקדש לאמצעים, כמו הארון והכרובים, ונקרא 'ארון הברית'... וכן מלך העושה חסד לאיש ונותן לו דבר יקר, או קורא לו בשם נכבד, יאמר כאילו נותן לו חלק מכבוד עצמו לחברו"¹⁰.

סיכום

א. נאמרו שלוש שיטות בהסבר ספר הברית:

1. לרש"י ספר הברית הוא ספר בראשית והמצוות שנצטוו במרה.
 2. לראב"ע ולרמב"ן ספר הברית הוא סוף פרשת יתרו ופרשת משפטים.
 3. לחזקוני ספר הברית הוא פרשיות בהר-בחקות.
- ב. על השאלה מדוע נכתבו דווקא דברים אלו בספר הברית ענינו על פי דברי רס"ג שכתב שכל ספרי הנביאים כוללים שלושה יסודות: ציווי ואזהרה, גמול ועונש, וסיפור מי שעשה טוב והצליח ומי שעשה רע ונענש. לראב"ע ולרמב"ן ספר הברית הוא ספר הציווי והאזהרה. לחזקוני ספר הברית הוא ספר הציווי והאזהרה, וגם השכר והעונש.

10. עוד על הברית כאהבה עיין בדש"י שבת פג, ע"ב בד"ה "ימחבקה" וברמב"ן ובריטב"א ובר"ן שם, וב"ספר העיקרים" מאמר רביעי פרק מה, ובתוס' רא"ש קדושין סה, ע"ב בסד"ה "הניחא לרש"י, ובייפה תואר" השלם בראשית רבה נ"ד, ה בד"ה "אתה נתת לוי", וב"מאורי אש"י על התנא דבי אליהו ספ"ז אות סב, וב"לקוטי תורה" לאדמו"ר הזקן נצבים מד, ע"ב.

לרש"י ספר הברית הוא ספר הציווי והאזהרה, וגם השכר והעונש, וגם סיפור מי שעשה טוב והצליח ומי שעשה רע ונענש. עוד הסברנו בדעת רש"י שספר הברית בא להדגיש את מה שתיקנו לנו חז"ל בברכת התורה: "אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו".

ג. על השאלה מה משמעות "דם הברית" נאמרו ארבעה הסברים:

1. לחזקוני משמעות "דם הברית" היא איום על בני ישראל, שאם הם לא יקיימו את הברית הם יענשו בדם. הוספנו שלשיטתו משמעות "דם הברית" היא כמשמעות "ספר הברית": האיום על בני ישראל שאם הם לא יקיימו את המצוות הם יענשו.

2. לרש"י משמעות "דם הברית" היא חשיבות וכבוד לבני ישראל, שהם נושאים על בגדיהם סמל של הברית עם ה'. הוספנו שגם לשיטתו משמעות "דם הברית" היא כמשמעות "ספר הברית": הברית בין ה' ובין האבות שממשיכה עם הבנים, ומבטאת את כבוד עם ישראל וחשיבותו בעיני ה'.

3. לראבי"ע משמעות "דם הברית" היא קידוש בני ישראל על ידי הדם. הוספנו שלשיטתו משמעות "דם הברית" היא כמשמעות "ספר הברית": קידוש עם ישראל על ידי המצוות.

4. לרמב"ן משמעות "דם הברית" היא ההתחייבות ההדדית שבין בני ישראל והקב"ה, והאהבה הגדולה שהי אוהב אותנו.

הנביא זכריה אמר (ט', ט-יא): "גילי מאד בת ציון, הריעי בת ירושלים, הנה מלך יבוא לך, צדיק ונושע הוא, עני ורכב על חמור, ועל עיר בן אתנות. והכרתי רכב מאפרים וסוס מירושלם, ונכרתה קשת מלחמה, ודבר שלום לגוים, ומשלו מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ. גם את בדם בריתך שלחתי אסירך מבור אין מים בו". מה משמעות נבואה זו?

כתב רש"י (שם, יא): "גם את - תוושעי עמו, כמו שהיא צדיק ונושע, כי כדם בריתך הרי נבאתי לכם לעתיד, וגם עתה מגלות ככל שאתם עכשיו בתוכה. כדם בריתך - בזכות דם הברית שנזרק עליכם בסיוני: הנה דם הברית אשר ברת. שלחתי אסירך - מן הגלות"¹¹.

11. א. עיין גם במדרש רבה ויקרא פרשה כ"ז, ה: "רי לוי פתח: יחן אתם מאין, ופעלכם מאפעי (ישעיה מ"א, כד). אמר ר' ברכיה: הן לשון יוני הוא אחד, אמר הקדוש ברוך הוא: אומה אחת אתם לי מאומות העולם, ימאין - מאותן שכתב בהם יכל הנוים כאין נגדו (ישעיהו מ', יז). ופעלכם מאפעי - אמר ר' לוי: כל פעולות טובות ונחמות שהקב"ה עתיד לעשות עם ישראל אינם אלא בשביל פועה שפעיתם לפני בסיני ואמרתם: יכל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כ"ד, ז)".

ב. עיין עוד במאמרו של הרב גד אלדד "ספר המצוות וספר הברית" ב"שמעתינן" 141-142.